

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктору філософських наук,
професору кафедри релігієзнавства
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Кондратьсвій Ірині Владиславівні

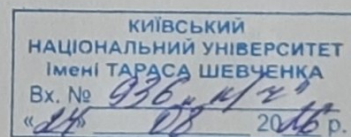
ВІДГУК

офіційного опонента

доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Петречка Олега Михайловича
на дисертаційне дослідження Берегового Владислава Богдановича «Кипріан
Карфагенський у формуванні ранньої церкви»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань
03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційне дослідження Владислава Берегового присвячене актуальній проблемі всесвітньої історії, яка досі не набула належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Раннє християнство стало одним із визначальних чинників формування європейської цивілізації, а процес інституціоналізації Церкви визначив подальший розвиток політичної, правової та культурної традиції Заходу. Автор зосереджує увагу на постаті Кипріана Карфагенського та його єпископському служінні. Дослідження ролі цього діяча у формуванні ранньої Церкви дозволяє глибше зрозуміти механізми становлення церковної організації. Хоча творчість Кипріана давно перебуває в центрі уваги західної науки, більшість праць створювалася в межах конфесійної (католицької чи протестантської) традицій. Відтак порушена тема має важливе значення не лише

для вивчення історії раннього християнства, а й для комплексного осмислення релігійних, соціальних і політичних процесів у Римській імперії III ст. н. е. Актуальність роботи визначається необхідністю всебічного історичного аналізу діяльності Кипріана Карфагенського як одного з ключових представників Церкви у період до Нікейського Собору, чия спадщина досі недостатньо вивчена в українській історичній науці. Дослідження спрямоване на подолання цієї прогалини, зокрема в контексті розвитку ранніх церковних інституцій, особливостей християнізації Римської Африки та взаємин між Церквою і державою в кризовий період III ст. н. е.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність, оформлення.

Метою, яку ставить перед собою автор дисертації, є «дослідити на основі джерел та спеціальної наукової літератури постать Кипріана Карфагенського, його єпископське служіння та формування системи поглядів у контексті розвитку ранньої церкви Римської імперії» (с. 16).

Традиційна структура роботи – вступ, чотири розділи із підрозділами та висновки, – має логічний і раціональний характер, цілком відповідає поставленій меті і сформульованим завданням і дає можливість ґрунтовно розглянути головні аспекти тематики дослідження. Позитивним моментом є наявність додатків. Загальний обсяг роботи складає 268 сторінок.

У Вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено його об'єкт і предмет, завдання, які необхідно розв'язати для реалізації поставленої мети, хронологічні та географічні межі, методи дослідження, наукову новизну, практичне значення результатів дослідження.

У першому розділі «Джерела та історіографія» здійснено комплексний критичний аналіз емпіричної бази та стану наукової розробки теми. У підрозділі

«Джерельна база дослідження» обґрунтовано специфіку залучених матеріалів. Дослідник виділяє дві групи писемних джерел: ранньохристиянські (які додатково структуровано за кількома підгрупами) та античні (нехристиянські). Політичний і соціально-економічний контекст кризового III століття реконструюється за допомогою наративних античних джерел (Діон Кассій, Геродіан, «Історія Августів», візантійські хроніки), а також шляхом залучення допоміжних матеріальних джерел: археологічних (мозаїки, некрополі), епіграфічних та нумізматичних пам'яток. Окрему увагу приділено унікальним єгипетським папірусам. Водночас зазначимо, що папіруси за своєю природою є писемними документами, тому логічніше було б розглядати їх разом із блоком античних текстів, а не виносити наприкінці підрозділу, після нумізматики. У підрозділі «Історіографія дослідження» проаналізовано історіографію дослідження постаті Кипріана Карфагенського та історичного контексту його діяльності. Автор систематизує наукову літературу за тематичними групами, охоплюючи праці із загальної історії Римської імперії, історії Римської Африки, розвитку раннього християнства, богословської спадщини Кипріана, його церковної діяльності, а також дослідження окремих аспектів життя ранньохристиянських громад. Проведений огляд демонструє високий рівень опрацювання історіографії, дозволяє визначити основні напрями наукових дискусій і окреслити місце представленого дослідження в сучасній історичній науці.

У другому розділі автор досліджує передумови поширення християнства в Римській Африці, зумовлені її географією, урбанізацією, торгівлею та етнокультурною специфікою. На основі джерел та історіографії дисертант доводить багатовекторність християнізації регіону. Показано, що наприкінці II ст. нова релігія стала помітним явищем, а Акти Скілітанських мучеників засвідчили її перший конфлікт із Римом. Автор детально розглядає дискусію навколо

церковного статусу Тертуліана, простежує формування унікальної церковної латини та досліджує складне питання еволюції поглядів мислителя в бік монтанізму, який, втім, не призвів до розколу.

Значну увагу приділено зовнішнім чинникам: розгляду едикту Септимія Севера 202 р., народній християнофобії та унікальному агіографічному джерелу «*Passio Perpetuae et Felicitatis*». Останнє яскраво ілюструє формування в регіоні радикального культу мучеництва як фундаментальної риси місцевої релігійної ідентичності. Значення досліджуваного періоду полягає в тому, що саме в цей час закладалися організаційні, богословські та мовні підвалини північноафриканської церкви, які згодом розвинув Кипріан Карфагенський. Попри обмаль прямих джерел, автор реконструює послідовність карфагенських єпископів, доводить факт раннього скликання численних помісних соборів та початок уніфікації латинських перекладів Святого Письма. Окрім того, на прикладі вивчення соціальної структури громад продемонстровано глибоке проникнення християнства в усі верстви африканського суспільства у першій половині III ст.

Зміст третього розділу охоплює комплексне дослідження біографії Кипріана Карфагенського до початку та під час масштабних гонінь Деція. Автор детально аналізує дискусійні питання ономастики, реконструює аристократичне походження, високий соціальний статус і світську професію Кипріана як вчителя риторики та адвоката. Особливу увагу приділено психологічним та соціокультурним чинникам його навернення до християнства на тлі кризи III століття, а також критичному перегляду хронології його стрімкого просування церковною ієрархією від неофіта до єпископа Карфагена. Дисертант послідовно характеризує історичні передумови виникнення переслідування, аналізує зміст імператорського едикту та його вплив на християнські громади, після чого переходить до дослідження пастирської діяльності Кипріана. Особливу увагу

приділено його рішення залишити Карфаген, листуванню з паствою, організації церковного життя в умовах кризи. Автор відійшов від виключно агіографічного сприйняття постаті Кипріана та включив його біографію у ширший соціокультурний та правовий контекст пізньоримського суспільства.

У четвертому розділі автор досліджує церковно-історичний контекст виникнення розколу Новаціана в Римі та паралельних схизматичних рухів у Північній Африці в середині III ст., що стали наслідком гонінь імператора Деція Траяна та суперечок щодо реінтеграції відпалих християн, а також аналізує масштабну міжцерковну кризу між єпископами Кипріаном Карфагенським та Стефаном Римським, яка розгорілася через юрисдикційні конфлікти навколо іспанських і галльських кафедр і переросла у фундаментальне богословське протистояння щодо повторного хрещення єретиків і схизматиків. Автор реконструював динаміку еволюції поглядів Кипріана від дисциплінарного ригоризму до пастирського прагматизму й обґрунтував колегіальний характер ранньочерковного управління через систему соборів. Простежено взаємозв'язок між релігійними кризами та соціокультурними й природними потрясіннями епохи.

У висновках, які відповідають визначеним завданням і кореспондуються з проблемами, що виносяться на захист, містяться головні положення автора щодо постаті Кипріана Карфагенського, його єпископського служіння та формування системи поглядів у контексті розвитку ранньої церкви Римської імперії.

Дисертаційне дослідження Владислава Берегового відповідає Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 31 травня 2019 р. № 759). Подана анотація написана українською та англійською мовами, адекватно відображає тему і зміст дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертація виконана в контексті досліджень вузлових проблем всесвітньої історії, що ведуться на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках комплексної наукової теми «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (номер державної реєстрації НДР 0116U007146, номер теми НДР 16КФ046-09).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їхня достовірність

Наукові положення, теоретичні узагальнення та висновки дисертації базуються на критичному осмисленні досвіду провідних вітчизняних і закордонних дослідників, а також на системному аналізі репрезентативної джерельної бази. До беззаперечних переваг роботи слід віднести глибокий аналіз історіографії проблеми та чітку орієнтацію автора на методологічні стандарти сучасної світової історичної науки, що дозволило точно визначити актуальний стан вивчення теми й знайти оптимальні шляхи розв'язання поставлених завдань.

Усі ключові положення дослідження є належно аргументованими, логічно несуперечливими та викладеними із дотриманням принципів академічної доброчесності. Окрему наукову цінність становить те, що дисертант вводить у вітчизняний науковий обіг низку маловідомих джерел, пропонуючи власні автентичні переклади українською мовою та їх самостійну авторську інтерпретацію.

Достовірність, наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

Дисертація характеризується належним рівнем наукової новизни, яка полягає насамперед у тому, що у вітчизняній історіографії вперше здійснено комплексне дослідження раннього християнства в Римській Африці від часу його появи до середини III ст. та цілісно проаналізовано життєвий шлях і церковно-адміністративну діяльність Кипріана в контексті інституційного формування ранньої Церкви. Розроблено й обґрунтовано оригінальну авторську версію мотивації Кипріана щодо прийняття мученицької смерті як свідомого виходу зі світоглядної кризи, зумовленої поразкою його церковно-політичної концепції. Джерелознавче значення роботи посилюється тим, що автором уперше перекладено українською мовою та введено до наукового обігу ключові фрагменти листів і трактатів Кипріана, а також низку тогочасних північноафриканських агіографічних творів.

Дисертант розвиває ряд важливих положень, які, зокрема, стосуються соціокультурних характеристик раннього християнства в Римській Африці, особливостей Децієвих гонінь у цьому регіоні, умов написання окремих трактатів єпископа Кипріана, комунікації між ранньохристиянськими спільнотами Імперії.

Основні положення та результати праці викладено у 4 публікаціях у збірниках наукових праць, що входять до фахових видань (категорія Б).

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів

Владислав Береговий освоїв сучасний методологічний інструментарій міждисциплінарних студій. Робота написана на перетині церковної історії, соціокультурної історії, просопографії та класичної філології. Використання широкого спектра спеціально-історичних методів дозволило автору вийти за межі суто описового викладу. Поєднання історико-системного та історико-порівняльного підходів забезпечило можливість реконструювати інституційний

поступ ранньохристиянської церкви в Римській Африці в контексті загальноімперських процесів, тоді як інтеграція біографічного, просопографічного та історико-генетичного методів уможливила всебічне дослідження еволюції постаті Кипріана Карфагенського.

Основні результати наукових положень і висновків, сформульованих у праці, можуть бути використані для подальших історичних досліджень, при підготовці загальних та спеціальних курсів з всесвітньої історії, для написання монографій, підручників та науково-популярних праць і є важливими у контексті розширення джерельної та термінологічної бази вітчизняного антикознавства, а також інтеграції ранньохристиянської спадщини в український науковий та культурно-освітній простір.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

У дисертації Владислава Берегового «Кипріан Карфагенський у формуванні ранньої церкви», порушень норм академічної доброчесності не виявлено. Праця містить посилання на використані джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав.

Дискусійні положення, зауваження та побажання щодо дисертації

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В.Б. Берегового та отримані результати, слід висловити ряд зауважень та побажань.

1. У тексті роботи виявлено певні фактологічні та логічні суперечності. Зокрема, на сторінці 39 автор безапеляційно стверджує: «Кипріан написав тринадцять трактатів». Проте на сторінці 33 зазначається: «На сьогодні достовірно відомо, що єпископ Карфагена написав... 12 трактатів».

2. На сторінці 195 автор пише: «Єпископ Карфагена безпосередньо не «втручався» у справи сусідньої церкви». Проте вже на с. 197 дисертант описує наполегливі вимоги Кипріана до іншого ієрарха щодо відсторонення єпископа в третій провінції. Розглядаючи справу Марціана Арльського, автор вказує, що Кипріан «наполегливо вказує Стефану написати Арльській церкві та засудити єпископа Марціана за його спілкування зі схизматиком», що фактично суперечить тезі про «невтручання».
3. Подекуди в дисертації наявні невиправдані текстові повтори. Наприклад, посилання 279 (с. 80) практично дослівно дублює друге речення першого абзацу на цій же сторінці; інформація про чисельність єпископів на соборах Агриппіна та Доната детально аналізується на с. 83 – 84, а згодом майже тими ж фразами дублюється на с. 87 тощо.
4. Назва підрозділу 2.2 не зовсім коректно відображає його фактичний зміст: формулювання назви дає підстави очікувати, що дослідницька увага буде зосереджена на інституційній історії «Церкви Римської Африки», натомість репрезентований матеріал здебільшого присвячений аналізу персональної спадщини Тертуліана.
5. Деякі концептуальні твердження автора видаються надто категоричними. Зокрема, дисертант пише: «Аналіз постаті Кипріана дозволяє припустити з високою точністю, що він не міг витримати нежиттєвості своїх переконань. Смерть церковної єдності для нього означала смерть власну. Розбиття об життєві реалії концепції, в яку він стільки вкладався, позбавило сенсу подальшої боротьби» (с. 215). Спроба такого ретроспективного психоаналізу історичного діяча на основі обмеженого й специфічного кола джерел видається надто суб'єктивною та дискусійною.

Однак ці зауваження і побажання мають в основному дискусійний характер та істотно не применшують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки

Уважний аналіз і вивчення дисертаційної роботи Владислава Берегового дає підстави стверджувати, що вона є самостійним і завершеним науковим дослідженням актуальної проблеми всесвітньої історії, виконаним на високому фаховому рівні. Висновки, сформульовані у дисертації, кореспондуються з метою та завданнями, є новими для вітчизняної історичної науки, аргументовані і достовірні, викладені в анотації автора та в опублікованих ним працях. Вказані зауваження і побажання опонента мають дискусійний характер і не применшують наукове значення праці здобувача.

Дисертація оформлена у відповідності з встановленими вимогами.

Зазначене вище дає підстави вважати, що дисертаційна робота В.Б. Берегового «Кипріан Карфагенський у формуванні ранньої церкви» за змістом, рівнем наукової новизни, обґрунтованістю висновків та оформленням повністю відповідає галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – «Історія та археологія», вимогам Наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 31 травня 2019 р. № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21

березня 2022 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 3 травня 2024 р., а її автор Береговий Владислав Богданович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка МОН України
доктор історичних наук, професор

Олег ПЕТРЕЧКО

